

ФІЛОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 811.161.2''28(477.42=438)

Валентина Титаренко

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ФОНЕТИКО-ГРАФІЧНА ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ ПОЛОНІЗМІВ В ІСТОРИЧНОМУ СЛОВНИКУ ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ

У статті схарактеризовано фонетико-графічні критерії слів польського походження, виявлених у північноукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст., за якими полонізми відбиратимуться в процесі укладання історичного словника запозиченої лексики. Зазначено, що в досліджуваних текстах зафіксовано значну кількість слів, котрі відображають польську фонетику, частина з них у староукраїнській мові мала питомі відповідники.

Ключові слова: полонізм, запозичення, адаптація, рефлекс, мовна інтерференція, староукраїнська мова.

Українсько-польські взаємовпливи давно були об'єктом різних наукових студій. На сьогодні найповніше список праць із цієї проблеми подано в монографії С. Гриценко [2, с. 334–412]. Попри значні дослідження слів іншомовного походження в українській мові, нині немає словника, у якому були б зібрані запозичення староукраїнського періоду. Окрім "Давніх запозичень в білоруській мові" А. Булики та "Словника богемізмів" М. Басая, Я. Сятковського [1; 3], лексикографічних праць такого характеру немає й у більшості інших слов'янських мов. Походження лексем в українській мові відображено в історичних словниках (Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., Словник української мови XVI – першої половини XVII ст., Матеріали ... Є. Тимченка тощо), але, як зазначають укладачі, установлення джерела запозичень не є для них основним завданням. Розпорошеність праць, у яких об'єктом виступають запозичення, часто заважає науковцям однозначно кваліфікувати ту чи ту лексему, тому, на нашу думку, багатьом дослідникам корисною стане праця, у якій будуть зведені запозичення в одну, тому вважаємо, що нині є потреба в окремому лексикографуванні запозиченої лексики староукраїнського періоду.

У попередніх статтях¹ уже детально описано концепцію пропонованого словника та критерії виділення й методологію дослідження запозичених слів. У кількох публікаціях також подано матеріали, які ввійдуть до такого словника², тому у цій розвідці проілюструємо параметри, за якими буде представлено полонізми в лексикографічній праці.

Часто лише фонетико-графічне написання є єдиною ознакою для встановлення походження лексеми. У староукраїнських пам'ятках засвідчено багато фонетичних рис польської мови, які відображені як у словах праслов'янського походження, тобто в питомих українських (*золото – злото, кривавий – кравый*), так і в запозичених з польської мови (*злеценый, обецати, ахендозство*). А. Булика вважає, що неадаптованість лексеми може служити додатковою вказівкою на час та шлях проникнення запозичень [1, с. 216–217]. Лексикографічна параметризація полонізмів відобразатиме фонетико-графічне передавання слів польського походження в староукраїнських текстах, польські етимони, семантику, територіальне поширення, часовий вияв та іншу функціональну характеристику.

Полонізми проникали в українську мову в переважній більшості безпосередньо, але шлях міг бути писемний та усний, що для багатьох лексем установити неможливо. У деяких випадках фонетико-графічний показник є надійним критерієм у визначенні шляхів проникнення (усним чи писемним, через які мови тощо) для слів запозичених як з польської мови, так і з інших за її посередництвом.

У пропонованому словнику полонізми мають різні семантичні, фонетичні, морфологічні характеристики, у цій статті наведемо зразки подання слів польського походження з виразними фонетичними ознаками польської мови. Одним із критеріїв є неповноголосні форми, наприклад:

ЗЛОТО (стп. *zloto* [ЕСУМ II, с. 267]) 'золото': ... *што є(ст) болше(г)[о]*, *злото ли чили црковь посвцаюцаа злото* (Пересопниця, 1556–1561; ПЄ, с. 183); *иж, дє(и), они по смє(р)ти ѡ(т)ца своего всю має(т)но(ст) ѡ(т)ц[є(в)скую] злото, сре(б)ро, пє(р)ла, гроши готовые*,

¹ Титаренко В. Принципи укладання історичного словника запозиченої лексики (на матеріалі північноукраїнських пам'яток XVI–XVII ст.) // Лексикографічний бюлетень. – 2010. – Вип. 19. – С. 103–113. Титаренко В. Критерії виділення та методологічні аспекти дослідження запозичених слів (на матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу) // Лексикографічний бюлетень. – 2011. – Вип. 20. – С. 180–192.

² Титаренко В. Паспортизація запозичень у словнику іншомовних слів староукраїнської мови (на матеріалі північноукраїнських пам'яток XVI–XVII ст.) // Лексикографічний бюлетень. – 2017. – Вип. 26; Титаренко В. Представлення запозичень у словнику іншомовних слів староукраїнської мови (на матеріалі північноукраїнських пам'яток XVI–XVII ст.) // Філологічний часопис: науковий журнал. О. Зелінська (гол. ред.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. – Вип. 1 (11). – С. 103–112.

шаты, кони ε(з)дныє, быдло, стадо, зброю и и(н)ши(и) домовы(и) речи, всяки(и) ста(т)ки до ру(к) свои(х) побра(ла) и лю(д)ми Руде(ц)кими на (д)ве ча(сти) межси собою ро(з)де(ли)[ли]... (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 238); ... та(к), де(и), тежъ має(т)но(ст) всю рухомую, яко (в) злоте, въ сребре, в перла(х), в шата(х) чо(з)[о], де(и) всего шацую себе на ше(ст)со(т) ко(н) грше(и) лито(в)ски(х) (Володимир, 1566; УПРД, с. 126); ... а забра(в)ши и заграби(в)ши, де(и), та(м) кзва(л)то(в)не вперε(д) вся має(т)но(ст), добра мое злото, сребро, гроши готовыε до до(му) своего Брусилова тоε, де(и), все ω(т)провади(в)ши ... (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 48); ... та(к) же те(ж) позосталоε по смε(р)ти поменєно(го) небо(ж)чика ε(го) м(л). Олизара злото, срыбро, кле(й)ноты и розное охе(н)достово о(д)ноε за пу(л)цины а другоε впу(л) праве да(р)мо спродали, спинεжыли и утратили (Житомир, 1646; СР, с. 326).

КРОЛЬ (п. *król* [VES I, с. 824]) ‘король’: При дръжавѣ, Жикгимонтовичоу Авгоустε кроли полскомъ. великомъ кнси литовскомъ, роускомъ, проускомъ, жомои(т)скомъ, мазовецкомъ, пноу и дедичоу на то(т) часъ боудоучомъ (Пересопниця, 1556–1561; ПС, с. 392); ... проси(л) ... абы то(т) униве(р)са(л) кроля его мл(с)ти был публикава(н) и ω(б)вола(н) (Житомир, 1582; АКЖМУ, с. 44); А ижъ мне Господ Богъ дати рачыль, же кроль его милост, панъ мой милостивый, за припадненемъ до шафунку его господарского добръ пана Абрама Стрыбыля, иж з ротою своею, по взятю пинязей Речи посполитое, не прыбыл до войска противко Турчинова ... (Луцьк, 1638; АрхЮЗР 1/6, с. 744). **ДЕНЬ ТРЕХЪ КРОЛЕИ** (свято латинського обряду) ‘свято трьох королів’: на ро(к) пε(в)ны(и) а неω(т)мє(н)ны(и), на де(н) Тре(х) Кроле(и) ри(м)ского свята (Луцьк, 1566; ТУ, с. 119); Ω Трехъ Кролехъ, свта римського, на рокох судовыхъ земських ... (Володимир, 1570; УПРД, с. 151); ... в роко(х) судовы(х) земскихъ по Тре(х) Кроле(и), свята римского ... (Кременець, 1571; УПРД, с. 159).

МРОЗОВАТЫЙ (п. *mrozowaty* [VES II, с. 219]) ‘про колір коня, який має на темній шерсті узор із сивих волосин’: [Панъ Данило ... побравъши до дому своего – В. Т.] ... конε(и) ε(ж)джалы(х) трое одинъ мрозоваты(и) з ворона коштывалъ золотыхъ польски(х) польтараста, конε(и) сивы(х) два коштывали золоты(х) польски(х) сто (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 179).

ХЛОПЪ (п. *chlōp* [ESB, с. 62]) ‘селянин, невільник’: ... а сестры ихъ за просты(х) хлопо(в) подава(л) (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 185); ... и хлопамъ заручиль подъ виною триде(с)ту копъ гроши литовськихъ, абы жадєнь до дому своего не важиль при(и)мова(т) ... (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 139); А того хлопа челя(д) и слуги его мл(с)ти ωкру(т)не побили з ро(с)каза(н)я его м(л)с)ти (Володимир, 1638; ТУ, с. 310).

Ознакою польського походження є також рефлекс а на місці псл. *ѣ, замість північноукраїнського є (графічне позначення є, и, ъ):

ΩФЯРОВАТИ(СЯ) (п. *ofiarować się* [BES II, с. 393]) ‘зобов’язуватися’: *Ω которое зранє(н)є и грабє(ж) по(д)даны(х) свои(х) правнє чини(т) па(н) Стрыбы(л) с пно(м) Тишею в суде(х) нале(ж)ны(х), ωфярує(т)се* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 85).

ЦАЛОСТЬ (п. *całość* [BES II, с. 107]) ‘ціле, сукупність’: *А пнъ Микола(и) Роки(и)ки(и), теперешны(м) протєста(н)то(м), видєчи на(д) собою та(к) великую потугу и небе(з)пє(ч)но(ст) здоровья, цало(ст) оно(го) охороняючи, до конє(и) свои(х) допа(д)ши, за помо(ч)ю божєєю зале(д)во ста(м)то(л) уехали* (Житомир, 1630; СР, с. 227); *...абы то сино и зъбожъє в цало(с)ти до ро(с)правнє(и) стало* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 165).

ЦАЛЫЙ (п. *cały* [BES II, с. 108]) ‘цілий’: *И рокъ єсмо имъ на то зложили – ω(т) теперешнего Святого Петра цалы(и) го(д) ажъ до того жъ свта, которое будєть в инъдикте четвє(р)томъ* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 170); *Тогда нє будучи я, Га(н)на Миколаєвна Ωstico(в)на, ни ω(т) кого намовлена и ничи(м) принушена ... намыслившиє сама доброво(л)нє и ростропнє <.> трезво и здорово и зупо(л)ную памє(т)ю и (з) цалымъ розумо(м), тую всю суму пнзє(и) ... даю и дарую и симъ листо(м) мои(м) записую на вє(ч)ныє часы* (Володимир, 1569; ВГ, с. 65).

До полонізмів зараховуємо слова з буквосполученнями ен або он на позначення польських носових:

ДРЕНЧИТИ, ДРЕНЧЫТИ, ДРЕНЪЧЫТИ (стп. *dręczyć* [ESB, с. 123]) ‘мучити, катувати’: *небожчикъ ... до дому се поспешилъ, ... болєсть окрутъную терпячи, абовем тая трутизна и тотъ ядъ такъ его дренчилъ, же вонътробу и плюца вси кавальками з него выкинуло* (Луцьк, 1631; АрхЮЗР 8/III; с. 585); *козаки, вьехавши в место Четвертню, што застали, брали, жаковали и люде дренчыли, били и мучили* (Луцьк, 1649; АрхЮЗР 3/IV; с. 260); *до того челядъ ... и подъданыхъ тамошънихъ били, дренъчыли и мучили* (Луцьк, 1649; АрхЮЗР 3/IV, с. 361).

ОХЕНДОСТВО, ΩХЕНЪДОЖЪСТВО, ΩХЕНЪДОЗТВО, ΩХОНДОЗСТВО, ΩХАНДОЗСТВО (п. *ochędóstwo* [BES II, с. 358]) ‘прикраса, оздоба, коштовності’: *... все ω(т)провади(в)ши а ку пожи(т)ку своєму абє(р)нувъши все спряты домовые, штоко(л)вєкъ дє ω(д)но рє(ч)ю рухомою на(з)вано и поменєно быти можєть: ... за(м)ки нутрѣныє ω(з)до(б)ныє, завєсы, шкла в трагня(х) на оболоны до за(м)ку накупленые, зво(з)дъє кго(н)товое у фа(с)ка(х) и балясы ку ахо(н)до(з)ству за(м)ку покупленые ...* (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 48); *... при которы(м) то зранє(н)ю и (з)би(т)ю и(х) и лупу и пошуръпами рєчи(и) ахєнъдожъства з нихъ прє(з) при(н)цыпало(в) в протє(с)тацыи мянованы(х) дня и року вышъменовано(г) стали попєльнены(и) абєзи и зранєны бы(т) мєновали*

(Житомир, 1635; АЖГУ, с. 156); ... *хотєчи мене ѡ(д) того ѡ(д)дали(т) и вси рєчи и аха(н)до(з)ство конє(и) и за(с)луги на себе побратъ ...* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 174); ... *та(к) же те(ж) позосталоє по смє(р)ти поменєно(го) небо(ж)чика є(го) м(л). Олизара злото, срыбро, кле(й)ноты и розное охе(н)доство о(д)ное за пу(л)цины а другое впу(л) праве да(р)мо спродали, спинєжыли и утратили* (Житомир, 1646; СР, с. 326); ... *и всихъ субста(н)цы(и) ѡны(х) выкона(в)ши за пенъдъ сво(и) вьсе, што ѡ(д)но та(м) было: збожса, золота, сребра, цыны, мєды, шатъ вшелякихъ, ѡхєньдозтвъ, конє(и), быдла, ста(д) овець, – то забравъши, а што на(и)большая – справъ, привилєѡвъ, диспозыцы(и) розмаиты(х) позо(с)талыхъ по родычу ѡныхъ* (Житомир, 1649; ДМВН, с. 185).

Низка слів у текстах зберігає звукосполюку *je-* на початку слова. Такий рефлекс характерний не лише для західнослов'янської, а й для південнослов'янської групи (наприклад, слова могли поширюватися під церковнослов'янським впливом), а також є властивістю північноукраїнського наріччя, тому тут треба брати до уваги не лише фонетичні ознаки, а й етимологію слова загалом:

ЕДНАЧЬ (п. *jednacz* [BES I, с. 584]) 'спільник': *В которо(м) листє заруки ѡписано пать тисєчє(и) копъ грошє(и), тоє(ст) на є(с)дря короля єго мл(ст) три тисєчи копъ, пано(м) єдначомъ в листє ѡписаны(м) тисєчу копъ, а сторонє тисєчу копъ и то доложоно ...* (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 287); *А при то(м) бы(ли) и того добре свєдоми и за ѡчеви(с)тою а устною прозбою моею к сєму моему вы(з)наному ли(с)ту приложи(ти) рачи(ли) и(х) м(л) пнове є(д)начи ниши зобопо(л)ныє: па(н) Ива(н) Ляхо(в)ски(и), па(н) Фєдо(р) Калусо(в)ски(и), па(н) Да(х)но Фєдорови(ч), па(н) Тома(ш) Ви(т)ви(н)ски(и)* (Ляхів, 1577; ВГ, с. 195).

ЄДНАКЪ, ЕДНАКЪ, ЕДЪНАКЪ (стп. *jednak* [BES I, с. 584]) 1) 'однак, проте': ... *панъ Щє(р)бина ... при(с)тупу до попєльнєня и выконаня на(д) нымъ злого учинъку нє мєль єдънакъ чєлєдъ, которая позадє сє за(с)тала была вє(р)хами и яхала с плєбани(и) за панємъ свои(м) паномъ Вилямо(в)скимъ ...* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 116); 2) у знач. вставн. слова: *Кто (ж) єднакъ с ты(х) трєхъ, видитсѧ тобъ ближнимъ быти томоу. который то впаль былъ мєжи разбойники* (Пересопниця, 1556–1561; ПЄ, с. 275); *казали єсмо, абы сторона поводоваѧ ... кожного з особна, поединкомъ пытали, обовєзавши єднакъ кожного сумнєнємъ, єслибы кто о подраню тыхъ пчоль ведомъ самъ былъ, албо одъ людєй слышалъ, абы того ... // ... на копє правдивє зєзнавалъ* (Овруч, 1629; АрхЮЗР 4/1, 79–80).

У низці слів наявний західнослов'янський рефлекс *ц* замість східнослов'янського відповідника *ч* на місці праслов'янських *tj, *kt (*gt):

ЗЛЕЦЕНЬЙ (стп. *zleceny* [Сл.УМ 11, с. 255]) 'доручений, довірений': *А, чого бжє ухава(и), часу смє(р)тє(л)ного, тогды дєти або бли(з)киє,*

кре(в)ные и повинаты(и) мо(и) або то(т), кому бы тые име(н)а ω(т) мене злецены бы(ли), маю(т) не(р)ве(и) тую суму пнзе(и) ωсмъсо(т) золоты(х) по(л)ски(х) пну Серафѣну заплати(ти) и во всемъ заховати (Вербой, 1569; ВГ, с. 222).

НЕМОЦЬ (п. niemoc) [BES II, с. 304]) ‘неміч, слабість, хвороба’: *А ω други(х) привильяхъ и листе(х) свои(х), што на (и)мѣнъя кнегини своеε ωсобливый мають, вымовилиса ѳоробою кнегини своеε, котораа, де(и), была на покладанъε и(х) здѣсе поεхала, нижли в Бере(ст)и в немоць попала, ω которо(и) ѳоробе и до на(с) писала, обецуючиса, вы(з)доровевши и тьи листы-привилья перед нами положыти (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 130); И пошла повѣсть его по всеи сирьи. тогда принесли к немоу вса болацаа, розличными недоугы. а немоцями по//раженый (Пересопниця, 1556–1561; ПС, с. 146).*

ЦУЖОЗЕМЕЦЬ (п. cudzoziemiec [BES I, с. 203]) ‘чужоземець’: *Устава ... почому маєтъ быти брано мыто ω(т) товаровъ куплены(х) яко ω(т) по(д)даны(х) его к(р) милости, та(к) тежъ кня(з)ски(х), па(н)ски(х), духо(в)ны(х) и све(т)ски(х), и тежъ ω(т) цужоземъцовъ (Луцьк, 1569; ТУ, с. 140).*

ΩБЕЦАТИ (п. obiecać [BES II, с. 338]) ‘обіцяти’: *И бы еще ста(р)иши похотѣли, яко не(р)ве(и) обецали, тогда и менъиши и ѳвшемъ бы на то при(з)волити мусили (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 130); А ωсобливе князь староста володыме(р)ски(и) обеца(л)ся намъ початокъ ново(л)ности г(с)дру его мл(с)ти зъ себѣ ѳказати и приви(л)я-тве(р)дости свои передъ нами тамъ, в Луцку, положыти (Володимир, 1545; ЛМ, с. 103); А тутъ а(ж) двоухъ выслухати, а з двома або с трема бывати обецаєтъ (Остріг, 1587; Ключ, с. 21); и на домъ наехатъ и (з)доровья по(з)бавитъ и (с) худобы знишчитъ протѣ(с)туючого обецаль и публиковаль (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 170).*

Вказівкою на польське походження є рефлекс дз на місці *dj, неадаптований до українських фонетичних умов (д, дж, ж):

САДЗЬ (стп. sadz [Brückner, с. 478–479]) ‘хлів (для свиней)’: *... у Трохима Макъсия гусе(и) десе(т) разомъ занято з двора, ѳвъса ми(р) чотыри, муки житъное ми(р) чотыри ро(з)несено, вепъровъ два коръмъны(х) въ садзу забито, ку(р) петъдѣсятъ, саделъ дви, ѳвецъ и на поле самого мучоно чере(з) годинъ килька (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 160); ... у Хъведора Шевъца вепъра ко(р)мъно(го) з садзу, ку(р) три(д)цятѣро, кожухъ новы(и) ѳдева(л)ны(и) за три копы литовъски(х) купены(и), муки пульми(р)ки, пиона чъве(р)тъ взели (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 161).*

НЕНДЗА, НЕНЪДЗА (п. nędza [ESB, с. 355]) ‘бідність’: *Зверху ненъдза доєдаєтъ, а внутрѣ сумне(н)ε грызетъ (Остріг, 1587; Ключ, с. 33); [Панъ Самує(л) Шанявъски(и) – В. Т.] бы(л) затрymanы(и) вязе(н)ємъ, не(н)дзою и утрапѣ(н)ємъ вшеляки(м) бы(л) трапълены(и) и ле(д)во з рукъ оны(х) за*

помо(ч)ю пана бога више(х)могучого а за на(с)тупе(н)ємъ во(и)ска короля его м(л). и заданъємъ оны(м) встρε(н)ту ушо(л) (Луцьк, 1638; СР, с. 297).

До полонізмів зараховуємо слова з відсутнім епентетичним л після губного:

КУПЄНЫИ (п. *kupiony* [SP 11, с. 565]) ‘куплений’: у Хъведора Шевъца вепъра ко(р)мъно(го) з садзу, ку(р) три(д)цятро, кожухъ новы(и) одѣва(л)ны(и) за три копы литовъски(х) купены(и), муки пульми(р)ки, пиона чъве(р)тъ взяли (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 161).

МОВЕНЕ (п. *towienie* [SP 15, с. 123]) ‘мова, мовлення’: То(т) Хведко Поло(в)ко з сынми и помо(ч)никами своими заразь, кро(м) жадного мове(н)а крикну(в)ши на сыны и помо(ч)ники свои, ижъ бы того владника моего били и забили (Луцьк, 1575; СР, с. 53).

Ознакою польської мови також є слова із звукосполукою дл:

КГОДЛО (стп. *godło* [ЕСУМ I, с. 545]) ‘гасло, пароль’: а засадивши страж и другими девчаты, сама вышедши з ызбы своее, ... zostавивши уже так в оным дому, в закрытю певным, Рожковского, слугу и зрайцу уже на то приготованого, давши му до оное работы кгодло, до гумна на час малый, ркомо то для господарства, одешла (Луцьк, 1604; АрхЮЗР 8/III, с. 40).

ПРЕСТИРА(Д)ЛО (п. *preścieradło* [ЕСУМ IV, с. 606]) ‘простирало, простиня’: При которо(м) то зби(т)ю и (з)ране(н)ю его мае(т)но(ст), речи его, которые на то(т) ча(с) при собе ме(л), побра(л) и кква(л)то(в)не пограби(л), а то е(ст) меновите: ... постѣ(л) – подушо(к) атласовы(х) три, прѣстира(д)ло ру(б)ковое зъ фа(р)ботами, ко(л)дру – тая по(с)те(л) ко(ш)товала золоты(х) по(л)ски(х) се(м)дѣсятъ (Житомир, 1605; ДМВН, с. 47).

У деяких словах наявний рефлекс у замість о в закритому складі:

ЗАБУИСТВО (стп. *zabójstwo* [СЛУМ 9, с. 208]) ‘убивство’: теды вышь менованные принципалес, ... южъ выузdanые на всю будучы своеволю и мужобойства, наезды, морды, забуйства, ... скоро се довели, же слуги вышьречонные ... // приехали, ... мешъкане в нocy оточывшы оныхъ способомъ тиранъским, ... позабивали (Луцьк, 1650; АрхЮЗР 3/IV, с. 535–536).

ЗБИОРЪ (стп. *zbiór* [Brükner, с. 37]) 1) ‘вбрання’: пани братовая ... // ... увес збюр домовый забрала, такъ иж не было в чомъ и тела небожъчиковского поховать (Луцьк, 1631; АрхЮЗР 8/III, с. 585–586); 2) ‘зібрання’: в маетносьтяхъ ясьневелможъного его милости пана Анъдрея з Лешъта Лесчинъского, воеводы Дербъского, ... заложивъши публичъные згромаженя albo збюр, з инъшими арианами, сеймовыми и трибунальскими декретами инъфамоваными, вамъ з именъ и назвискъ лепей ведомыми (Луцьк, 1646; АрхЮЗР I/6, с. 802).

У низці слів відображено польські рефлекси, пов'язані з існуванням та занепадом зредукованих, зокрема слова з польськими відповідниками на місці праслов'янських *trьtь, *trьtь:

ТРВОГА (п. *trwoga* [ESB, с. 646]) 'неспокій, хвилювання': *теперь под тот замешанный трвогъ в небезпеченства польный час, ... болияя част халупъ пустками стоить, и люде се в нихъ не найдутъ* (Володимир, 1649; АрхЮЗР 3/IV, с. 231).

КРВАВЫЙ, КРЪВАВЫИ (п. *krwawy* [BES I, с. 829]) 'кривавий': ... *ра(н) ки(л)ка крѡвавыхъ зада(л)* (Житомир, 1611; АЖГУ, с. 49); *и(ж) у то(го) протѣ(с)тантово(го) слуги чотыры раны сини(х), три наполю з кровью, а че(т)вѣ(р)тую посере(д) головы крѡвѡю кие(м) пробитую виде(л)* (Луцьк, 1637; СР, с. 266).

Засвідчено слова з рефлексами, властивими для польської мови, на місці давнього *ьг, *ьл:

ЗМАРЛЫИ (пор. п. *martwy* [BES II, с. 147]) 'померлий': *А што се тыче ты(х) тро(х) зма(р)лы(х), Хи(л)ка Ма(р)ковича, Ра(д)ка Гусака, Грицка Гасановича, яко помѣ(р)ли, жо(н), дете(и) и маѣ(т)ности и(х) не зо(с)тало ...* (Житомир, 1617; СР, с. 160); ... *а на то маючи собе ча(с) погодны, зби(ли), змо(р)довали и на то(м) же ме(ст)цу ле(д)во што жывы[x], а праве наполю зма(р)лыхъ покинувъши, одо(и)ли ...* (Луцьк, 1625; СР, с. 189); *ижъ ѡ(н), не ведаючи з яки(х) причи(н), нале(ж)ности жа(д)но(и) не маючи, тылькѡ будучи яко слуга княжати его м(л) зма(р)лого Карола Корецького смилъ и важилъ се приѣжджаючи и премешъкаючи до мяста Белиловъки на то(и) ча(с) де(р)жавы пна Янковъско(го)* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 141).

ПОЛЧВАРТА (п. *rólczwarta* [BES II, с. 753]) 'три з половиною': *А с не(г), де(и), ѡбо(р)вано саблю турѣ(и)кую, за которую, де(и), дано пѡ(т) ко(н) грше(и), ку тому, де(и), кожу(х) барани(и) и мошо(н)ку с по(л)чва(р)тма гршми* (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 172); ... *з другѡе, де(и), скрыни, за которую да(л) былъ копу гроше(и), взяли, ... кнафико(в) сребраны(х) два(д)ца(т) чотыри за копъ по(л)чва(р)ты* (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 61).; *А у инъшоѣ челяди, тоѣсть Грицькови, взяли ѡпонъчу габеную, купленую за адина(д)цѡтъ золоты(х), шаблю, купленую за штыри золоты(х), поѣ(с) з мишкомъ коитоваль по(л)тора золотого, в мишку готовы(х) гроше(и) по(л)чва(р)та золотого* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 168).

ДЛУЖНИКЪ (стп. *dłużnik* [ESB, с. 114]) 'боржник': *А и(ж) того то здраицу и длу(ж)ника Мошка, жида, ѡбывателя и мещанина кове(л)ско(го), поменены(и) Ки(р)ко(р) та(к) са(м), я(к) и пре(з) и(н)шиѣ посла(н)цы ѡ(т)ца своеѡ шука(л) ча(с) немалы(и) бли(з)ко ле(т) тре(х) по мистѣ(ч)ка(х) и села(х) ро(з)маиты(х) ...* (Володимир, 1600; ТУ, с. 232).

СЛОНЦЕ (п. *słońce* [Brückner, с. 500]) ‘сонце’: ... *та(к)же копицы вѣду(чи) ѿ(т) тоє руды Прѣжо(в)ки просто на по(л)день // слонца ...* (Гнила Руда, 1584; ККПС, с. 60); ... *ю(ж) по заходѣ сло(н)ца з годину в но(ч) бы(т) могло во дворѣ пновь Роки(ц)[ких] на ново(м) мѣстѣ Чуднове з то(го) света змѣ(р)тю зшо(л) ...* (Житомир, 1630; СР, с. 227).

З польської мови походять також слова із ш на місці праслов'янського *вѣх:

ВШЕЛЯКІИ (стп. *wszelaki* [ESB, с. 714]) ‘всілякий, всякий’: у *то(т) ча(с) кна(з) Воина Вороницки(и), при(с)ла(в)ши ты(х) же люде(и) з двора свое(г) Тристе(н)ского зо вшелякими бронами, ро(с)каза(л) на(с) с то(г) имѣ(н)я свое(г) выби(ти)* (Луцьк, 1560–61; ЛЗК, с. 199); ... *на(с) предѣ вшелякимъ врьдомъ ѿ(т) всего долгу волными вчинить* (Володимир, 1580; ТУ, с. 183); *та(к) же начи(н)я вшелякие домовые и браво(р)ные то, де(и), все квалъто(в)не тоє(ж) та(м) забра(в)ши и заграби(в)ши в ро(в)ны(и) даль звычайемъ добычи в земли поча(и)ско(и) мѣжи козако(в) низовы(х) и ты(х) вси(х) помо(ч)нико(в) свои(х) трати(л)* (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 48); *Зо вшеляких добрь Ваши(х) звирь(х)но(ст)ю его кролевское мл(с)ти а моею владою старостинскою ...* (Кременець, 1609; СР, с. 142).

ОВШЕМЪ, ОФЪШЕМЪ (п. *owszem* [ЕСУМ IV, с. 151–152]) ‘відомо, зрозуміло, звичайно’: *И бы еще ста(р)шии похотѣли, яко не(р)вѣ(и) обѣцали, тогды и менъшии и овшемъ бы на то при(з)волити мусили* (Луцьк, 1545, ЛМ; с. 130); *а с пасътырми па(к) вѣрными вѣрныхъ и овшемъ* (Остріг, 1587; Ключ, с. 23); ... *ижъ отъ тыхъ часовъ пана Косинского за атамана не метъ, и овшемъ на Украине заразомъ иншого, на тоє мѣстѣ, надалей за недель чотыри наставить* (Володимир, 1593; АрхЮЗР III/1, с. 54); *которы(и) се упросити угамовати не да(л), и офъше(м) уфаючи у велико(и) личбе во(и)ска немалого змо(и)ни(в)ши еє проти(в)ко мене, з малы(м) людод(м) стоячого, ю(ж) на мене яко ѿдинъ здра(и)ца наступова(л) стреляючи* (Житомир, 1611; АКЖГУ, с. 65).

Отже, зібраний матеріал засвідчує в північноукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст. велику кількість запозичених лексем, написання яких відбиває особливості польської фонетичної системи. Характерним є також те, що в текстах маємо не тільки неадаптовані полонізми, а й питому лексику, оформлену за зразком польської фонетики, інколи навіть поряд на одній сторінці: ... *и(ж) де(и) его мл(ст) панъ Алекса(н)дръ Жоравницки(и), старо(с)та, ключни(к) и горо(д)ниччи(и) луцки(и) ... с трима возы и гроше(и) полтора ста копъ ге(н)длю купецкого, то е(ст) ... гусе(и) десеть печены(х), просятъ печены(х) десеть ... и(х) сами(х) ѿкрутне позбивати и до именьа своего Блудова припровадити и до везе(н)я посадити ... веле(л)* (Володимир, 1580; ТУ, с. 179) та ... *Лавринова з сыном свои(м) ... просила его мл(с)ти, абы ... поросятъ печены(х) десеть ... е(и) вернути рачи(л)* (Володимир, 1580; ТУ, 181); *Жигимо(н) трети(и)*

бо(ж)ю м(л) кро(л) по(л)ски(и), велики(и) кнзь лит<.>, ру(с)ки(и), пру(с)ки(и), мазове(ц)ки(и), жолю(т)иски(и) (!), ифля(н)ски(и), короле(в)ства шве(ц)ко(го) вла(с)ны(и) дєди(ч) и при(ш)лы(и) коро(л) ѿ(з)на(и)мує ты(м) наши(м) листо(м) всѣмъ вобѣ(ц) и ка(ж)до(му) зосо(б)на кому ко(л)вє(к) то вєдати належа(т) ... (Житомир 1590; АЖГУ, с. 63). У студійованих текстах, окрім неповнолосних форм, наявна значна кількість інших слів, ужитих у польському фонетичному оформленні, попри наявність питомого відповідника: *място* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 141) (п. *miasto* [ЕСУМ III, с. 484]) ‘місто’, *одь лятъ килку* (Володимир, 1637; АрхЮЗР III/1, с. 360) (п. *lato* [BES II, с. 7–8]) ‘рік’, *ре(н)ка* (Володимир, 1583; ТУ, с. 193) (п. *ręka* [ESB, с. 514]) ‘рука’, *ноць* (Луцьк, 1593, АрхЮЗР III/1, с. 61) (п. *noc* [ESB, с. 366]) ‘ніч’, *крававый* (Луцьк, 1637; СР, с. 266) (п. *krwawy* [BES I, с. 829]) ‘кривавий’, *слонце* (Житомир, 1630; СР, с. 227) (п. *słońce* [Brückner, с. 500]) ‘сонце’, *сadlo* (Житомир, 1635, АЖГУ, с. 60) (п. *sadło* [ESB, с. 537]) ‘сало’ та ін. Серед науковців немає єдиного трактування для таких лексем: одні дослідники вважають їх запозиченнями, інші – лише словами оформленими за зразком чужої мови (польської). На нашу думку, подібні вияви могли бути оказіональними утвореннями, а також свідчити про польсько-українську мовну інтерференцію на фонетичному рівні, оскільки такі утворення були частими в досліджуваних пам’ятках передовсім XVII ст., коли польська мова вже тривалий час функціонувала на наших землях. Більшість лексем у подальшому підпорядкувалися фонетичним законам української мови, проте низка увійшла до активного вжитку, зберігши чужу вимову: наприклад, запозичена в XIV ст. лексема *моць* (стч., стп. *tos*) із невідомих причин витіснила питомий відповідник *мочь* [ССУМ I, с. 617] і функціонує нині, утворивши похідні (*міць*, *міцний*, *міцніти*, *міцно*); також виявлено слова, які не мали в староукраїнській мові відповідників з питомими звуковими виявами й тотожною семантикою (*престирадло*, *бидло*, *охендоство*, *злецений*, *кгодло*, *обецати* тощо).

Список використаних джерел та літератури

1. Булька А. М. Лексичныя запазычанні ў беларускай мове XIV – XVIII ст.ст. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 255 с.
2. Гриценко С. П. Динаміка лексику української мови XVI–XVII ст.: монографія. – К., 2017. – 936 с.
3. Basaj M., Siatkowski J. Bogemizmy w języku polskim. Słownyk. – Warszawa, 2006. – 502 s.

Умовні скорочення джерел і словників

АЖГУ Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 256 с.

АКЖГУ Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид.: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 392 с.

АКЖМУ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К.: Наукова думка, 1965. – 192 с.

АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. – Ч. 1–8. – К., 1859–1914.

ВГ Волинські грамоти XVI ст. / Упорядн. В. Задорожний, А. Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995. – 245 с.

ДМВН Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: Зб. док. / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський та ін. – К.: Наукова думка, 1981. – 316 с.

ЕСУМ Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука: В 7-ми т. – К., 1982 – 2012. – Т. 1–6.

ККПС Книга Київського підкоморського суду (1584–1644). – К.: Наукова думка, 1991. – 344 с.

Ключ Смолитицький Герасим. Ключ царства небесного / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. – Житомир, 2005. – 123 с.

ЛЗК Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.

ЛМ Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. – К., 2005. – 597 с.

ПЄ Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Підгот. І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко – К., 2001. – 669 с.

Сл.УМ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 1–16. – Львів, 1994–2013.

СР Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів / Упорядники Г. В. Боряк та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 357 с.

ТУ Торговля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / АН УРСР. Археограф. комісія та ін.; упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К.: Наукова думка, 1990. – 408 с.

УПРД Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / Упор. В. В. Безпалько, М. Б. Висотін, І. О. Ворончук, М. М. Кучерук, Ю. І. Чубик. – К.: «Фенікс», 2014. – 776 с.

BES Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. – Warszawa, 2000. – Т. 1–2.

Brükner Brükner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków: Wiedza Powszechna, 1957. – 806 s.

ESB Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005. – 863 s.

SP Słownik Polszczyzny XVI wieku, T. I–XXXVI, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1966–2012.

Walentyna Tytarenko. Fonetyczna oraz graficzna parametryzacja polonizmów w historycznym słowniku zapożyczeń językowych.

W artykule zostały opisane fonetyczne oraz graficzne kryteria polskich z pochodzenia wyrazów, ukazujących się w północnoukraińskich pamiątkach wieku XVI-XVII, według których polonizmy będą kategoryzowane w trakcie układania historycznego słownika zapożyczeń językowych. Zaznaczono, że w badanych tekstach została zlokalizowana istotna ilość wyrazów, odzwierciedlających fonetykę polską. Część tych wyrazów miała własne wzory w języku staroukraińskim.

Słowa kluczowe: polonizm, zapożyczenie językowe, adaptacja, refleks, interferencja językowa, język staroukraiński.

Valentyna Tytarenko. Phonetic-graphic Parameterization of Polonisms in the Historical Dictionary of Borrowed Words.

The article describes the phonetic and graphic criteria of the words of Polish origin, which were found in the northern Ukrainian monuments of the 16th-17th centuries. According to these criteria the polonisms would be selected during the process of making the historical vocabulary of borrowed vocabulary. It is noted that in the texts under analysis there was a significant number of words which reflect the Polish phonetics. Some of these words had specific counterparts in the Old Ukrainian language.

Key words: polonism, borrowing, adaptation, reflex, linguistic interference, old Ukrainian language.